

Heiner F. Klemme, *Oblicza wolności. Studia z praktycznej filozofii Kanta i jej historii*, tłum. D. Pakalski, Wydawnictwo Naukowe UMK, Toruń 2013, ss. 258

Prof. Heiner F. Klemme, badacz należący bez wątpienia do czołowych niemieckich kantystów, przygotował do polskiego wydania teksty analizujące pojęcie wolności w systemie Kanta. Stanowią one część aktualnej i żywej międzynarodowej debaty (w załączonych wykazach bibliograficznych znajduje się ogromna liczba pozycji wydanych w ostatnim dwudziestoleciu), będącej tylko potwierdzeniem faktu, że Kant, jak każdy wielki myśliciel, pozostaje dla nas punktem odniesienia także w czasach współczesnych. Mimo to, a raczej właśnie dlatego znaczący jest kontekst historyczny, w jakim kształtowało się to interesujące Klemmego pojęcie. Już w pierwszym z prezentowanych tekstów (*Pobudki praktyczne a motywacja moralna. Perspektywa deontologiczna*, s. 19–79) autor szczegółowo ukazuje źródła Kantowskiego rozumienia wolności. Należy do nich po pierwsze „opcja racjonalistyczna” (Wolff za Leibnizem), gdzie wolność ludzkiej woli determinowana jest przez rozumowe przedstawienie dobra (tj. własnej szczęśliwości). Tak jak nie chcemy, by spotkało nas nieszczęście, tak też nie chcemy zła – jest ono wynikiem co najwyżej wadliwego, „mętnego” poznania. W rezultacie – zauważa Klemme – człowiek pozbawiony jest możliwości wyboru. Jego wola pozostaje określana przez intelekt, który racjonalnie nie może wybierać zła. Z kolei w „opcji empirystycznej” (Shaftesbury, Hutcheson, Hume) rolę racji uzasadniającej przejmują uczucia, moralność jest sprawą empirycznie występujących cech ludzkiej natury, w której dominują skłonności i pragnienia. Nie wdając się w tym miejscu w różnice pomiędzy angielskimi filozofami przedstawione krótko w tekście Klemmego, trzeba podkreślić cechy wspólne, jakie odnajduje on w obu wymienionych opcjach. Po pierwsze, zgadzają się one w tym – pisze

Klemme – że „praktyczne pobudki i motywy muszą polegać albo na rozumie, albo na uczuciu [...]. Tym samym wykluczone jest, że przez rozum poznamy pobudki, a przez uczucie jesteśmy motywowani, by odpowiednio działać” (s. 27). Drugim punktem wspólnym obu koncepcji jest określenie woli – niezależnie czy powodowani poznaniem rozumowym, czy też uczuciem pragnienia lub pożądania – tym, czego chcemy jest dobro, „które jest tym samym *jednocześnie* pobudką i motywem naszego działania” (tamże). Takie stanowisko – *zasada dobra* (*Bonum-Prinzip*) ludzkiego działania (termin Klemmego) – zakłada, że nie ma możliwości chcenia zła, w rezultacie wola nie jest wolna. Filozofem, który zasadę dobra zdecydowanie odrzucał, był natomiast August Crusius. Jego koncepcja „*libertas indifferentiae*”, wolności mogącej determinować i do dobra i do zła, stanowi jak wykazuje Klemme trzecie ważne źródło etyki Kanta. W centrum Kantowskiej filozofii moralności autor umieszcza dualistyczną koncepcję pobudek praktycznych, dzieląc je na pragmatyczne (odniesione do zobowiązań hipotetycznych) i moralne (odniesione do zobowiązań kategorycznych). Jak definiuje Klemme pobudki pragmatyczne dotyczą dobra (szczęścia), natomiast pobudki moralne tego, co jest słuszne (por. s. 57). Niemiecki badacz podkreśla, że cechą Kantowskiej teorii moralności nie jest rezygnacja z substancjalnej koncepcji dobra. Jednak dwa rodzaje pobudek sprawiają, że musimy decydować (to charakteryzuje model deontologiczny). W tej perspektywie uzasadnienia nie wymaga wolność, lecz jej ograniczenie.

W tekście Kanta analiza „*libertas indifferentiae*” w *Metafizyce moralności i jej filozoficzne znaczenie* (s. 171-209) Klemme dokonuje rozróżnienia ważnych w etyce królewieckiego filozofa pojęć *Wille* (wola) i *Willkür* (samowola). „*Wille*” stanowi źródło prawa wolności, natomiast „*Willkür*” jest źródłem maksymy naszego działania. „*Libertas indifferentiae*” (samorzutność) jest dla Kanta władzą, za sprawą której w użytku samowoli opowiadamy się za albo przeciw prawu moralnemu. Czyli wola i samowola to jakby obiektywna i subiektywna strona władzy pożądania, władza prawodawcza i wykonująca. Jesteśmy jednocześnie autorem i adresatem prawa. Wola nie jest wolna lub nie, jest prawodawcza, natomiast dowodem na istnienie „*libertas indifferentiae*” – indyferentnej wolności jest funkcja samowoli.

W innym kontekście rozpatruje Klemme funkcję samowoli w artykule *Wolność samowoli a panowanie zła. Nauka Kanta o złu radykalnym między moralnością, religią i prawem* (s. 211–255). W świetle koncepcji o złu radykalnym badacz filozofii Kanta podkreśla, że nie ma ona na celu wyjaśnienia możliwości wolnego i złego działania. Wyjaśnić można tylko to, co jest

zgodne z mechanizmem przyrody. Uczynki wynikające z charakteru inteligibilnego jego prawom nie podlegają, w ostatecznym rozrachunku nie wiemy, dlaczego człowiek decyduje się obrać złą maksymę, dlaczego nie podejmuje walki ze swymi skłonnościami. Klemme zwraca w tym kontekście uwagę na myśl Kanta, że jednak bez złego użytku wolności nie byłoby możliwości dążenia do poprawy i uszlachetniania człowieka, nie byłoby krótko mówiąc ani kultury i cywilizacji, ani moralności. Widać zatem – reasumuje Klemme – w jaki sposób u Kanta „zło przyczynia się do dobra” (s. 228).

Bardzo interesujący i ważny merytorycznie jest inny tekst zatytułowany *Samorzutność i samopoznanie. Kant o źródłowej jedności przyrody i wolności w akcie „ja myślę”*. W *Krytyce czystego rozumu* akt „ja myślę” posiada charakter twierdzenia empirycznego. Jednak obok tego, że nasze świadome istnienie poznajemy jako zjawisko (gdy łączymy to, co różnorodne w przedstawieniach w sądy), możemy je także określić poprzez przyczynowość wolności. Jeżeli funkcje logiczne stosowane są do przedstawień w czasie i przestrzeni, są kategoriami przyrody, jednak gdy na ich podstawie określamy użytek naszej samowoli, stają się kategoriami wolności. Funkcje logiczne są bowiem „wyrazem jednej i tej samej samorzutności” (s. 129). Jak stwierdza Klemme w porównaniu do późniejszej *Krytyki władzy sądenia*, gdzie Kant określa funkcję pośredniczącą pomiędzy przyrodą i wolnością w postaci refleksywnej władzy sądenia i pojęcia celowości, model samopoznania pochodzący z drugiego wydania *Krytyki czystego rozumu* odwołuje się do takiej jedności przyrody i wolności, „która nie potrzebuje pośrednictwa refleksywnej władzy sądenia, ponieważ jedność ta zapewniona jest źródłowo i bez pośrednictwa żadnej innej władzy pod względem formalnym przez akt myślenia” (s. 130). Nasze istnienie określone jest przez prawo, które sami sobie nadaliśmy.

Zbiór tekstów Klemmego uzupełniają rozprawy *Johanna Georga Sulzera „etyka mieszana”*. *Przyczynek do historii i problematyki „Metafizyki moralności” Kanta* (s. 81–103) oraz *Zakaz tortur w prawie państwowym z perspektywy filozofii Kanta* (s. 105–126). W pierwszej z nich zreferowane zostało krytyczne stanowisko Kanta wobec teorii moralności Sulzera, opierającego swą „etykę mieszaną” na dwóch źródłach: mądrości (myśleniu) i poznaniu prawdy poprzez uczucie (sprawiedliwość). Zdaniem Kanta Sulzer nie wyjaśnił dostatecznie związku zachodzącego pomiędzy pojęciami a uczuciami, niemożliwe jest bowiem to na gruncie empirycznej nauki o duszy, jaką uprawiał. Potrzeba na to metafizyki moralności, gdzie uczucie (szacunku) wywoływane jest przez rozum. W tekście drugim Klemme analizuje uzasadnienie przez Kanta stosowania narzędzia tortur przez aparat państwa, wychodząc od pojęcia

godności człowieka. Godność jest dla Kanta wprawdzie pojęciem etycznym, ale nie jest pojęciem prawnym. Sens prawa nie polega na zachowaniu godności, którą według królewieckiego filozofa człowiek postradać może tylko sam, jeżeli obiera fałszywą maksymę własnego chcenia, lecz na utrzymaniu zdolności do zewnętrznej wolności. W tym świetle np. ścięcie króla okazuje się aktem najwyższego barbarzyństwa, w aspekcie czysto prawnym naród powinien być zawsze posłuszny władcy, a zakres własnych praw powiększać nie drogą rewolucji, lecz ewolucji.

Analizy prof. Klemmego są zawsze dogłębne i bardzo systematyczne i, biorąc pod uwagę wszystkie zawarte w opublikowanym tomie teksty, będą one stanowić z pewnością cenne źródło materiału interpretacyjnego dla polskich kantystów.

Krzysztof Wawrzonkowski